

УДК 94(477) "12 ст"
DOI: 10.17223/18572685/35/13

ЩОДО ОДНОГО «ТЕМНОГО» МІСЦЯ «СЛОВА О ПОЛКУ ІГОРЕВІМ»

В.Б. Звагельський

SPIN-код автора: РИНЦ 1921-5422

Сумський державний університет (Україна)

40007, Україна, Сумська обл., г. Суми, ул. Римського-Корсакова, 2.

e-mail: starovina@bigmir.net

Авторское резюме

В гениальном произведении древнерусской культуры «Слове о полку Игореве» и в Ипатьевской летописи упоминается город Плиснеск. Проблеме его локализации посвящены многие работы. Сложность заключается в том, что если с летописным городом в основном все ясно, то с локализацией Плиснеска, упоминаемого в «Слове...», возникает множество проблем. В статье анализируется многолетняя история вопроса, уточняются и дополняются три существующие версии и гипотезы (галицкая, киевская, лингвистическая) и на основе топонимики и материалов археологии обосновывается четвертая (путивльская). Преимущество последней, в отличие от трех предыдущих, заключается в том, что она полностью соответствует географии событий, описанных в «Слове...».

Ключевые слова: «Слово о полку Игореве», князь Игорь Святославич, Плиснеск, историческая география, археология, сейм.

Concerning one «obscure place» in «The Tale of Igor's campaign»

V.B. Zvangel's'kiy

Sumy State University (Ukraine)

2, Rimskogo-Korsakova st., Sumy city, Sumy region, Ukraine, 40007

e-mail: starovina@bigmir.net

Abstract

In the genius work of Old Russian culture «The Tale of Igor's Campaign» and in Hypatian Codex the city Plisnesk is mentioned. Many works are dedicated to the problem of its localization. The difficulty is that, if it is all clear with the localization

of the city mentioned in Hypatian Codex, there is still lot of problems concerning the localization of the city mentioned in «The Tale of Igor's Campaign». In this article the longstanding history of the problem is analyzed, three existing versions and theories (Galician, Kievan and Linguistic) are specified and elaborated, and, on the basis of toponymy and archeological materials, the fourth theory (Putivlian) is reasoned. The advantage of the latter is that, unlike the previous three, it fully corresponds with the geography of the events described in «The Tale of Igor's Campaign».

Keywords: «The Tale of Igor's Campaign», Prince Igor Svyatoslavich, Plisnesk, historical geography, archeology, the Seym River.

Геніальний твір давньоруської культури «Слово о полку Ігоревім» привертає увагу науковців вже понад два століття. Як відомо, оригінальний текст загинув під час московської пожежі 1812 р., тому все подальше його вивчення здійснюється на основі цього видання та рукописної копії, створеної для імператриці Катерини II.

Власне ж похід сіверських полків під проводом новгород-сіверського князя Ігоря Святославича досліджується ще й на підставі розлогих оповідей Іпатіївського та Лаврентіївського літописів та «Истории Российской» В.М. Татищева. Втім, з урахуванням величезних здобутків вчених, проблема розкриття деяких «темних» місць тексту «Слова», ще продовжує зберігати високий рівень актуальності. Зокрема, ціла низка історико-географічних об'єктів потребує надійної прив'язки до конкретної місцевості. Зовсім не локалізовані, згадувані у давньоруських текстах річки Сальниця, Сюурлій, горезвісна Каяла, загадковий Шеломянь. Триває гостра полеміка і щодо розташування міста Пліснеск, що згадується в одному з самих складночитаних місць «Слова...». Це місце, за влучним висловом М.Ю. Брайчевського, «скандализирующее исследователей»¹, зустрічається у відомому «мутному», тобто темному, незрозумілому сні великого київського князя Святослава Всеволодовича: «Всю ночь съ вечера босуви врани възграяху, у Плесньска на болони, беша дебръ Кисаню, и не сошлю къ синему морю»². З таким же набором слів, але з іншою пунктуацією міститься цей фрагмент і у катерининській копії. Тільки назва міста подана «у Пленьска».

Цей фрагмент не без підстав вважають зіпсованим. Пропонується багато різних тлумачень, але все ж залишаються не до кінця зрозумілими і «босуви врани» (бісові або сірі вовки), і «дебръ кисаню» або «дебрьські сани» (болотні змії або похоронні сани), і хто кого чи що несе до синього моря? Прочитання цього місця дещо прояснюється майже паралельними фразами з тлумачення боярами сну Святослава: «врани възграяху» перегукуються зі словами «Готския красныя девы вспеша», «босуви врани» - з «время бусово». Певне співзвуччя спостерігається і у словосполученнях «дебръ Кисаню»

та «месть Шароканю». Синє море згадується в обох випадках. По кожному з цих слів існує велика література з багатьма варіантами дефініцій, що дозволяють досить довільно трактувати смисл аналізованого місця.

Відносно зрозумілим у сні Святослава і в останніх його рядках є те, що йдеться про велику біду, про передчуття смерті. Святослав Всеволодович, який у цей час реально перебуває у Києві на горах, грізний і великий, зі срібною бородою, бачить себе не у столиці, а десь біля Пліснеська та ще й «на болоні», тобто десь за городом, у низькому місці, і не на золотому столі київському, а у погребальних саях, що несуть його до синього моря - у даному випадку - символу «того світу», очевидно, до половців у полон. Всі події хронологічно розмиті, дійові особи і географічні прив'язки піддаються визначенню лише умовно, з великою часткою гіпотетичності. Єдиною реалією всього цього місця є географічний орієнтир - події відбуваються біля Пліснеська «на болоні».

Вченими давно встановлено, що усі імена, географічні назви, події у «Слові...» мають під собою реальне підґрунтя. Цей геніальний твір, як і вся давньоруська література, не знає вимислу, фантазій. Усі сюжетні лінії, кожен образ, навіть пейзажні картини, чітко підпорядковані логіці розгортання подій в оповіді, задуму великого автора. Помилки або випадковість виключаються.

Отже, щоб з'ясувати, де відбувалися ті події, які князь Святослав бачить уві сні, треба встановити, де розташовувався Пліснеск. Погляди дослідників на це питання досить суперечливі - від упевненої локалізації на конкретній території до іншого словоподілу тексту, в результаті якого зникає сама назва і з'являються інші слова. Такі різні погляди авторів загалом вже згрупувалися, і тепер відкривається можливість на їхній основі сформулювати три існуючі нині гіпотези.

Таким чином, у системному аналізі існуючих поглядів та обґрунтуванні ще однієї гіпотези, що торкається питання локалізації Пліснеська, ми і вбачаємо завдання цієї статті. Але спочатку розглянемо існуючі гіпотези.

Гіпотеза перша - галицька

Найбільш давня гіпотеза - галицька, яку запропонували ще перші видавці у 1800 р., з посиланням на В.М. Татищева. У примітках вони зазначили: «Город Галичского княжества, смежный с Владимирским на Волыне». З деякими варіаціями та уточненнями до цієї точки зору приєдналися М.М. Карамзін, П.П. Вяземський, О.М. Огоновський, М.П. Барсов, Р. Заклинський, В. Щурат³.

В основу цієї точки зору покладено згадку Пліснеська в Іпатіївському літописі під 1188 р., де йдеться про те, що волинський князь Роман Мстиславич, готуючись до походу на Галич, направив своїх воїв

до Пліснеська (в інших списках літопису назву подано: Пресньск, Преснеск, Пленск). Взяти місто не вдалося - військо Романа було відбито уграми та галичанами⁴. Ще одна літописна згадка датується 1232 р.⁵

Цей літописний Пліснеськ пов'язується багатьма істориками з городищем біля с. Підгірці Бродівського району Львівської області.

У 1940 р. на городищі проводив розкопки Я. Пастернак. На основі археологічних досліджень вчений досить переконливо доводив, що цей об'єкт був пов'язаним з варягами і що у літописі і «Слові...» йдеться про одне місто⁶.

Особливо послідовно впродовж багатьох років обгрунтовував цю точку зору археолог М.П. Кучера. Дослідник підкреслював, що ототожнення городища біля с. Підгірці з давньоруським містом цілком відповідає літописним даним щодо місцеположення цього «города», тому що до 1946 р. тут знаходився монастир, який раніше звався Плесницьким, а нині хутір, розташований на городищі, зветься Пліснесько. Отже, «можна думати, что «Плеснеск» «Слова...» - это древнерусский город Плеснеск»⁷.

Ще одним вагомим аргументом на користь галицької гіпотези є те, що частина Пліснеського городища і нині зветься, як зазначає М.П. Кучера, «Кисарки (Кицарки)». На його думку, «в современной "Кисарке" следует усматривать один и тот же корень, что и в древней "Кисани" "Слова..."»⁸. Але при цьому виникає закономірне питання, що складається з двох частин: чи є згадуване городище дійсно залишками літописного Пліснеська і чи правомірно ототожнювати останній з тим об'єктом, що згадується у «Слові...»?

Приєднуються до галицької гіпотези і сучасні дослідники. Так, послідовно обстоює її у кількох працях Л. Войтович. Учений вважає, що лише городище у с. Підгірці може бути і літописним, і тим, що згадується у «Слові...» Пліснеськом, і що він був «самым большим центром на правобережье и вообще в восточнославянском ареале в VIII-IX вв.»⁹.

Схожі думки висловлює І. Мицько, вважаючи, що галицький Пліснеськ - це «крупнейший град не только в регионе, но и среди славян», що він є батьківщиною княгині Ольги і столицею її батька Олега¹⁰.

Важливі матеріали для вирішення цього питання містять результати археологічних розкопок. Городище біля с. Підгірці і розташований поруч могильник досліджуються з початку XIX ст., особливо активно - з середини XX ст. Археологічні розкопки тут проводили І.Д. Старчук, В.К. Гончаров, М.П. Кучера. Особливо системно досліджує цей об'єкт М.А. Филипчук, який однозначно ідентифікує з шуканим об'єктом¹¹.

Археологами було виявлено багатий речовий матеріал і з'ясовано, що на пам'ятнику простежуються 9 ліній валів зі рвами і що це городище слід ототожнювати з літописним Пліснеськом, а останній, у свою чергу, з Пліснеськом «Слова о полку Ігоревім». Від цього об'єкта, за даними М.П. Кучери (стаття написана у 1959 р.), «сохранилось до наших дней большое древнерусское городище площадью около 160 га»¹², і «во второй половине XII в. город, очевидно, имел уже широкую известность /.../ Мощные оборонительные сооружения города, от которых сохранилось одиннадцать линий валов, вполне объясняют, почему он стал объектом воинской тематики «Слова»»¹³.

Останнє твердження щодо потужних укріплень з 11 ліній валів (у роботі 1986 р. цей же автор називає 9 рядів валів зі рвами¹⁴) та величезної площі, з нашої точки зору, зовсім не пояснює, чому це місто стало об'єктом «Слова...». У Східній Європі є десятки пам'яток з більш виразними штучними історико-топографічними характеристиками, що не потрапили на сторінки давньоруських писемних творів, оскільки не були задіяні в свій час в тих чи інших важливих подіях. Отже, єдину для XII ст. згадку у літописі ніяк не можна трактувати як «широкую известность».

Ця повна невідповідність гігантських розмірів об'єкта з зовсім скромною його згадкою у літописі є надзвичайно дивною: менші у 80-40 разів тогочасні міста-гради, тобто площею у 2-4 га, згадуються у літописах по 2-3 і більше разів.

На цю невідповідність звернув увагу П.О. Раппопорт, який писав, що «если учитывать всю его площадь, то она достигает 160 га и, следовательно, превосходит по размерам защищенной валами территории все древнерусские города, включая даже такие большие, как Киев, Чернигов, Рязань»¹⁵. Така велика площа городища та складна система валів, яких цей вчений нараховує 7¹⁶, є характерними для городищ скіфського часу, а не давньоруського, що й підтверджується наявністю відповідної кераміки¹⁷. П.О. Раппопорт пише, що якщо вважати, що давньоруський Пліснеськ складався з дитинця і одного околного града, то площа його укріпленої території буде близько 4 га¹⁸. При цьому він зазначає, що Пліснеськ «Слова...» дуже вірогідно не має ніякого відношення до галицького міста Пліснеська¹⁹.

При цьому слід підкреслити, що у своїй останній ґрунтовній монографії (вийшла друком у 1999 р.) М.П. Кучера в спеціальній примітці зазначив, що великі розміри городища Пліснеська пояснюються їх походженням з ранньозалізного віку²⁰.

Сумнівався в ототожненні Пліснеська літописного, тобто галицького, і того, що згадується у «Слові...», і М.С. Грушевський. Зокрема, вчений писав у відомій «Історії України-Руси», що згадка в останнь-

ому випадку є непевною²¹, а у власному перекладі твору взагалі опустив цей рядок, пояснюючи: «Се, може, найбільш прикре місце тексту, яке не вдається розв'язати; я тому упускаю слова: "у Плесьн-ска на болони беша дебрь Кисаню"»²².

Головне ж, що викликає особливо скептичне ставлення до галицької локалізації Пліснеська «Слова...», - це абсолютна відсутність будь-якої географічної прив'язки до подій, пов'язаних з походом Ігоря Святославича. З тексту «Слова...» і контексту «сна Святослава» випливає, що київський князь знає про поразку русичів на Каялі і про те, що половці, очолювані Кончаком та Гзою, вдерлися на Переяславщину та Сіверщину. Отже, великому київському князю треба було терміново організовувати мобілізацію своїх військ і звертатися за допомогою до інших князів, що він і зробив, і що відбито у його «золотому слові».

Дослідники намагалися якимсь чином пояснити функцію згадки цього галицького Пліснеська у «Слові».

На невідповідність подій, що описані у «Слові..», і географічно далеким від цих подій галицьким Пліснеськом звернув увагу і М.Ю. Брайчевський. Однозначно погоджуючись з наведеною вище версією, вчений зазначав: «Чому раптом ім'я його виринуло на сторінках поеми, присвяченої подіям, які розгорталися далеко на Лівобережжі Дніпра та в половецьких степах і не мали ніякого стосунку ані до самого Пліснеська, ані до Галицького князівства в цілому... Справді, факт дивний і на перший погляд незрозумілий, - особливо коли взяти до уваги притаманну "Слову о полку Ігоревім" мовну дисципліну і точність викладу»²³.

Далі через складну і, на наш погляд, малопереконливу систему логічних побудов учений, спираючись на матеріали Іпатіївського літопису, доводить, що страшний сон був нав'яний Святославу тому, що у 1188 р. волинський князь Роман Мстиславич (на думку М.Ю. Брайчевського, він на той час був головним претендентом на великокнязівський стіл) за підтримки свого тестя Рюрика Ростиславича рушив до Галича, але саме під Пліснеськом зазнав поразки. Аби цього не сталося, вважає М.Ю. Брайчевський, то Роману, можливо, вдалося б заволодіти Галичем і він би став головним і могутнім суперником Святослава, для якого поразка Романа виявилася рятівною²⁴. При цьому, як зазначає і сам автор, таке положення «дає підстави гіпотетично датувати створення Ігорової пісні 1187-1188 роками»²⁵.

Ці спостереження відомого історика і археолога були викладені у розлогій монографії, що була написана наприкінці 60-х рр. минулого століття, але побачила світ лише у 2005 р. Отже, залишається

лише жалкувати, що ця книга не була доступною широкому загалу раніше, що могло б, думаємо, внести певні корективи у весь подальший розвиток Словознавства.

Погоджуються з такою точкою зору і більшість філологів. Так, М.В. Щепкіна зазначає: «Город Плесенск был, по-видимому, каким-то важным стратегическим пунктом на границе между Галицким и Волынским княжествами. Поэтому он и включен в сон Святослава»²⁶. На основі палеографічних особливостей тексту М.В. Щепкіна заперечувала варіант моделювання, запропонований В.В. Капністом і підтриманий М.В. Шарлеманем: «Пльсьньскъ как "Плоское - плиске" не только возвращает к ошибочному чтению первого издания, но и вносит в него еще новое искажение /.../ При этом оба предполагаемых урочища в сущности безымянные: плеске-плиске - имя нарицательное»²⁷.

Далі цілком логічно М.В. Щепкіна зазначає, що у «Слові...» нічим не помітні в історії яри, переліски, обмілини не могли бути символами подій загальнодержавного значення²⁸.

Як «місцевість в Галичині» розглядав Пліснеськ і М.К. Гудзій²⁹.

Таким чином, єдиним аргументом на користь ототожнення Пліснеська «Слова...» з городищем біля с. Підгірці залишається згадка майже ідентичного топоніма у літописі і така ж назва хутора.

Отже, якщо більшість дослідників погоджуються з ототожненням городища біля с. Підгірці з літописним Пліснеськом, то ототожнення останнього з тим, що згадується у «Слові...», викликає великі сумніви, що змушують дослідників шукати інші пояснення і розробляти інші гіпотези. Згідно з другою, київською, гіпотезою Пліснеськ слід шукати десь в районі Києва, або навіть у самому місті.

Гіпотеза друга - київська

Письменник В.В. Капніст висловив «догадку», що Пліснеськ знаходився на околиці Києва тому, що «селение за Подолом, за Кирилловский монастырь продолжающееся, и ныне называется Плоское. Не сие ли имя, испорченное переписчиками, переменено в Плесньск?»³⁰. Далі В.В. Капніст розвиває думку, що ця назва могла бути пов'язаною з іменем билинного героя Пленки. Ця робота відомого поета була створена у 1809-1813 рр. і залишалася невідомою, доки її не опублікував у 1950 р. Д.С. Бабкін.

Століття потому, незалежно від В.В. Капніста, аналогічної думки дійшов А.В. Лонгинов, який писав, що Пліснеськ «находился под Киевом на болони у озера Ерданского»³¹, таким чином заклавши основу нової гіпотези.

Особливо активно її обстоював М.В. Шарлемань. У своїх відомих «Заметках натуралиста» він писав: «Я, признавая Плисенск Пло-

ским, однако, в отличие от Капниста и А.В. Лонгинова, передвинул это древнее урочище на 2-4 км к р. Глубочице, к нынешней улице Нижнему и Верхнему валам»³².

Погоджуються з М.В. Шарлеманем і Б.О. Рибаків, який вважає, що з багатьох варіантів таке тлумачення є одним з найбільш прийнятних³³.

Київська локалізація Пліснеська влаштувала Д.С. Ліхачова і Л.А. Дмитрієва³⁴.

М.О. Мещерський та О.О. Бурикін у коментарях до тексту «Слова...» зазначають: «Топоним «Плесньськ» приурочивається к пойме Дняпра в окрестностях Киева»³⁵.

Припускає, що йдеться про топонім київських околиць і автор статті про Пліснеськ у «Енциклопедии "Слова о полку Игореве"» О.В. Творогов³⁶.

У 1983 р. приєднався до київської гіпотези Л.Є. Махновець, який писав: «Пліснеськ - місцевість у подільській частині Києва, урочище Плоске, чи Пліске»³⁷. Через 6 років у ґрунтовній монографії, присвяченій встановленню імені автора «Слова о полку Ігоревім», яким, на думку Л.Є. Махновця, був князь галицький Володимир Ярославич, він змінив свою позицію і погодився з галицькою локалізацією Пліснеська³⁸.

Гіпотеза третя - лінгвістична

Третя гіпотеза, лінгвістична, містить в собі спробу прочитання цього темного місця не як назви географічного об'єкта, що складається з одного слова, а як дві або кілька лексичних одиниць зовсім іншого значення.

Майже 100 років тому П. Мирний у своєму відомому перекладі (1883-1914) моделює нову конструкцію: «...на плаці в місті та на оболоні»³⁹.

Н.І. Гаген-Торн, не погоджуючись з О.С. Орловим, який характеризує аналізоване місце твору як дуже складне в розшифровці, вважає, що їй вдалося «розкрити кожну деталь «сну Святослава»». Так, дослідниця пропонує таке читання: «... а біля плеса були звіті, покривалами покриті...»⁴⁰.

М.Т. Гойгел-Сокол, вважаючи, що аналізована фраза являє собою «исправный текст, ясный поэтический образ и смысл», пропонує такий варіант: «У плеснь скана болони беша...», а в перекладі: «В плесень затканы поречья были...»⁴¹.

Модернізує текст і відомий поет і фольклорист С.П. Пушик: «Бусові ворони грали у пліс низько»⁴², аргументуючи це тим, що «бусові врани» не випадково з'являються у Києві на горах, де «було Бусове поле, річка Буслівка й гора Бусовиця. Тому й «у Пльсьньска» треба

розглядати не як назву галицького Пліснеська-міста, а як два окремих слова»⁴³. Цю ж думку С.П. Пушик розвинув у розлогіму есе, де стверджує, що «князю Святославу снилося не галицьке Пліснесько, а снилися ворони Бусові десь у районі Печерська /.../ Снилася йому київська оболонь»⁴⁴.

Щодо неприпустимості таких лексичних конструювань ми вже писали свого часу⁴⁵, цілком погоджуючись з Л.Є. Махновцем, який влучно охарактеризував ці новації як «неймовірно фантастичні тлумачення й безоглядні «поліпшення» тексту»⁴⁶.

Ю.В. Подлипчук у новітньому розлогіму дослідженні теж обстоює думку, що у «Слові...» взагалі йдеться не про місто Пліснеськ. Він вважає, що у тексті необхідно змінити пунктуацію і здійснити інший словоподіл. У результаті замість словосполучення «у Плесньска на болони» вийшло «у плень с кана бо лони»⁴⁷, в перекладі Ю.В. Подлипчука - «Плен из-за хана ведь с прошлого года»⁴⁸.

Запропоновані варіанти прочитання назви міста, що й складають лінгвістичну гіпотезу, не можна вважати задовільними, адже вони вносять більше запитань, ніж дають відповідей і відкривають можливість для всіляких модернізацій тексту і нічим не обґрунтованих домислів і припущень, не кажучи вже про свідоме псування тексту великого твору.

Ми розглянули 3 основні гіпотези щодо згадки назви міста Пліснеська у «Слові о полку Ігоревім» - галицьку, київську, лінгвістичну⁴⁹. Всі вони суперечать одна одній, але є й те, що їх об'єднує, - повна відсутність логічної прив'язки до географії подій походу Ольговичів весною 1185 р.

Отже, питання з локалізацією Пліснеська «Слова...» виявляється досить складним і заплутаним - до його розв'язання, на наш погляд, треба підходити комплексно. При цьому слід підкреслити, що для локалізації будь-якого історичного об'єкта необхідно враховувати чотири складові:

1) згадки про цей об'єкт у письмових джерелах із зазначенням назви;

2) топонімічні матеріали, в яких би прослідковувалися елементи цієї назви (звичайно - це корінь);

3) топографічні реалії - власне археологічний об'єкт у певному матеріальному вимірі, тобто стіни, будівлі, вали, рови або їхні залишки;

4) відповідність географії місця розташування об'єкта логіці конкретних подій.

Перша (галицька) гіпотеза відповідає 1-му, 2-му та 3-му положенням; друга (київська) - 1-му та 2-му, але всі вони, включаючи і 3-тю гіпотезу (лінгвістичну), не відповідають 4-му - головному, базо-

вому положенню щодо відповідності географічної прив'язки цього об'єкта до реальних подій, пов'язаних з походом Ольговичів.

Гіпотеза четверта - путивльська

Деякі спостереження дослідників відкривають можливість говорити ще про одну гіпотезу. Назвемо її, виходячи з географічного чинника, путивльською.

У 1961 р. С.І. Котков серед кількох лексичних паралелей до «Слова...» у документах XVI-XVII ст. у Путивльській писцовій книзі 1594 р. зустрів гідронім Плесна, де розташовувався «ухожей бортной в Городецкой волости на речке на Плесне». Вчений зазначав, що назви старих міст, які походять від назв річок за допомогою суфікса *-ьск*, є звичайною справою і таким чином побудова «Плесньск» від «Плени» є закономірною. Він наводить ще один приклад з Бєлєвських книжок 1614 р., де згадується річка з такою ж назвою – «Плесна» - та «плесненские отвершки»⁵⁰.

Наведений приклад є надзвичайно важливим, оскільки наявно підтверджує правильність лінгвістичного моделювання. Виходить, що на початку XVII ст. (а документ фіксує вже сталу для свого часу форму, отже, функціонування гідроніма можна хронологічно відсунути на більш ранній час) конструкція «плесна» - «плеснеськ» була звичайною. Неважко помітити, що «Плесньск» тексту «Слова...» ідентичний назві «отвершков», наведеній у документі, - «плесненские» (!).

В.І. Стелецький зазначав, що неясно, де була «местность» Пліснеськ і, посилаючись на С.І. Коткова, підкреслював, що «скорее всего название ее происходит от названия речки Плесны», і далі – «Речек с таким названием было много, одна из них, возможно, была где-то около Путивля»⁵¹.

Проблему з локалізацією об'єкта було б легко розв'язати, якби йшлося про один-два топоніми з відповідним коренем. Але справа значно складніша, тому що маємо дуже великий кількісно і широкий географічно ареал поширення схожих назв.

Переважна більшість дослідників однастайна в тому, що топооснова плес-/плесн- є похідною від слов'янського географічного терміна **plesь*, відомого у різних варіантах майже у всіх слов'янських мовах, а іменники з цією основою означають відкриту широку ділянку ріки без поворотів, коліно ріки між луками, розширене і вільне від рослинності місце річки між поворотами, де вода тече повільно, майже стоїть⁵².

Взагалі схожих назв, що несуть в собі ознаки плеса у Східній Європі і зокрема на Лівобережжі, - десятки. Досить згадати широковідомі і нині використовувані однокореневі слова в близьких значеннях:

плеска поверхня, плескати в долоні, плескатися у воді. Мали вони аналогічний смисл і за часів Київської Русі⁵³. У самому ж «Слові...» двічі зустрічаємо явно споріднені лексеми: «въсплескала лебединами крылы» та «плещучи убуди жирня времена».

Майже ідентичною за побудовою і тотожною за смислом є і назва міста Псков, що в такому варіанті вперше згадується під 903 р., а у формі Плесков - під 947 р.⁵⁴ Сучасна форма назви цього міста, без сумніву, є спрощенням давньоруської назви Пльсков, стверджує П.Я. Черних і як приклад наводить назву цього міста німецькою, яка передає її давньоруську форму - *Pleskau*⁵⁵.

В.П. Нерознак теж вважає, що Плесков є початковою формою, а Псков - вторинною⁵⁶.

Таким чином виходить, що сподіватися на повну співзвучність і фонетичну відповідність між письмовими формами XII ст. і сучасними назвами, часто побудованими за правилами народної етимології, очевидно, не має сенсу. Втім, пошуки лексем з відповідним коренем, враховуючи випадки, наведені С.І. Котковим («Плесна» - «Плесненские»), та ситуацію з назвою м. Псков є цілком перспективними.

У документах XVI-XVII ст. теж зустрічаються лексеми з відповідним коренем. Наприклад, у жалуваній грамоті Івана IV Новгород-Сіверському монастирю за 1551 р. серед переліку земельних володінь зазначається: «за рекою Десною рыбная ловля от Грицкого плеса по правой стороне». До речі, в цьому ж документі кілька разів згадуєть⁵⁷.

Описи Харківського намісництва кінця XVIII ст. теж називають с. Плехов Миропільської округи та притоку Сіверського Донця р. Плотва⁵⁸.

Аналогічну картину подають і описи лівобережної України кінця XVIII-початку XIX ст. Тут згадуються у Ніжинському, Чернігівському, Полтавському, Козелецькому та Золотоноському повітах річки Плоська та Плиська, села Плиски, Плоска, Плоске, Плоский⁵⁹.

Довідник населених пунктів України кінця 60-х рр. минулого століття теж фіксує десятки відповідних назв на Лівобережжі: кілька Плисок, Плисків, Плисових, поодинокі назви Плисецьке, Плескачі, Плесове, Плоскоярка, 2 села Плескачівка і 8 (!) Плоских⁶⁰.

У межах чернігово-сумського Полісся теж зафіксовані відповідні назви, лише гідронімів близько 20: Великий Плес, Плес, Плесо, Плесинка, Плескало, Плісневате, Плісняве, Плюсок та ін.⁶¹

Отже, ідентифікувати історичний об'єкт на підставі лише назви в такому випадку не вдається, адже схожість чи навіть тотожність назв не може бути вирішальним фактором сама по собі. І нині, і за часів Київської Русі існувало багато населених пунктів і річок з однакови-

ми або майже однаковими назвами. Маємо Рим і Римів, Глібль і Глібов, Глухів, Глушець та Глушкове, по два Переяслава, Галича, Прилук, Торческів, Поділ у Києві та Подільську землю, кілька річок Остер, Уд, Волжиних та ін. До речі, в багатьох містах є і своя Оболонь.

Основою четвертої, путивльської, гіпотези ми вважаємо думку про те, що сумний, страшний сон князя Святослава був пов'язаний з відповідним ударом половців, котрі, як зазначає автор, «По Рси и по Сули гради поделиша». Річка Руса - права притока Сейму - знаходилася на півдорозі з Путивля до Рильська⁶². Саме Посейм, тобто ті землі, чоловіче населення яких полягло на Каялі, а дружина, тобто гарнізони князівських міст (у першу чергу Путивля, Рильська та Курська) та князі були полонені або загинули, залишилося без захисту. Про це прямо повідомляє Іпатіївський літопис: «возмятошоя городи Посемские и бысть скорбь и туга люта, яко же николи же не бывала во всем Посемьи /.../ Князи изымани и дружина изымана, избита»⁶³.

Дуже вірогідно, що Пліснеськ «Слова...» мав знаходитися саме у цьому районі. Серед багатьох давньоруських городищ ми повинні розглядати ті, що входили в зону бойових дій русичів з половцями, очолюваними ханом Гзою. Як відомо, Путивль їм взяти не вдалося і вони вирушили у Посейм. Але направлені на допомогу русичам син Святослава київського Олег та воєвода Тудор, хоча й мали менше військо, перемогли, захопивши великий полон. Так описує ці події В.М. Татищев, зазначаючи, що бій йшов «об реку» і що Олег і Тудор могли половців «чрез реку не пустить», але Тудор «вшед в лес меж болоты /.../ обошед, сзади напал»⁶⁴.

Район, де відбувалися ці події, окреслюється досить надійно - біля сіл Уруси та Колодежі Глушковського району Курської області Російської Федерації⁶⁵. Невелика річка - це р. Руса, яку й пересікає Путивльська дорога.

Неподалік привертає увагу городище з місцевою назвою Городок, розташоване біля с. Горки Путивльського району Сумської області України поруч з місцем впадіння у Сейм невеличкої річки з красно-мовною сучасною назвою Плюсква. Ця річка згадується під такою ж назвою і у нещодавно опублікованих документах початку XVII ст.⁶⁶

Місцевість ця знаходиться за 30 км від Путивля, що дорівнює середньому денному переходу кінноти. Городище має вали та рови. Тут проходить єдиний найкоротший шлях з Путивля до Рильська (Путивльська дорога, відома ще з кінця XVI ст.⁶⁷), рухаючись яким і треба було переправлятися через р. Руса. Дослідник цієї пам'ятки Ю.Ю. Моргунов зазначає, що, рухаючись від с. Горки до Путивля, неможливо обминути Городок і розташоване неподалік урочище з

характерною назвою Кесарів Сад. В останньому урочищі теж розташоване давньоруське поселення. Ю.Ю. Моргунов, виходячи з топографічних особливостей рельєфу, припускає, що цей об'єкт міг бути укріпленим⁶⁸.

Звичайно, назви Плюсква і Кесарів Сад, незважаючи на їхню фонетичну схожість з лексемами «Слова...» Пліснеськ та Кисань, слід також сприймати критично, як і аналогічні біля с. Підгірці та у Києві. Але тут ми нарешті, маємо ситуацію, коли, окрім перших 3 локалізаційних складових, наявна і 4-та, географічна, тобто йдеться про конкретний район р. Руса, де відбувався бій з половцями. Якби їм вдалося перетнути цю річку, то шлях на Рильськ і далі та Курськ фактично залишився б відкритим. Саме це і могло турбувати Святослава київського, що метафорично зображено в його сні.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Брайчевский М. Ю.* Происхождение автора «Слова о полку Игореве» // «Слово о полку Игореве» и Путивльщина: тезисы докладов и сообщений областной историко-краеведческой конференции, посвященной 800-летию «Слова о полку Игореве». Путивль, 1986. С. 9-10.

2. Текст «Слова о полку Игореве» // Энциклопедия «Слова о полку Игореве». Т. 1. СПб., 1995. Здесь и далее текст «Слова о полку Игореве» приводится по этому изданию без указания страниц.

3. Словарь-справочник «Слова о полку Игореве». Л., 1973. Вып. 4. С. 83-84; *Творогов О.В.* Плиснеск // Энциклопедия «Слова о полку Игореве». Т. 4. СПб., 1995. С. 116-118.

4. Полное собрание русских летописей. Ипатьевская летопись. М., 1962. Т. II. Стб. 662.

5. Там же. Стб. 770.

6. *Пастернак Ярослав.* Літописний город Пліснеськ і проблема варягів у Галичині // Науковий збірник Українського Вільного університету. Мюнхен, 1948. Вип. 5. С. 138-148.

7. *Кучера М.П.* «Плеснеск» «Слова о полку Игореве» и древнерусский город Плеснеск // Краткие сообщения Института археологии АН УССР. К., 1960. Вып. 9. С. 115.

8. Там же. С. 116.

9. *Войтович Л.* Кілька зауваг до нової дискусії навколо «Слова о полку Игореві» // Фортеця: збірник заповідника «Тускань»: на пошану Михайла Рожка. Львів, 2009. Кн. 1. С. 40-56; *Войтович Л.В.* Викинги в Центрально-Восточной Европе: загадки Ладоги и Плиснеска // Вестник Удмуртского университета. История и филология. 2012. Вып. 1. С. 3-12.

10. *Мыцко И.* Датское происхождение князя Олега [Электронный ресурс] // Скандинавские древности. Интернет-конференция 10-30 сентября 2010. [Офиц. сайт]. URL: [http:// conference.dansk.ru/content/view/28/39](http://conference.dansk.ru/content/view/28/39) (дата обращения 14 апреля 2014 г.).

11. *Филипчук М.* Рятівні археологічні роботи в літописному Пліснеську в 2001, 2003 рр. // Археологічні відкриття в Україні 2002-2003 рр. К., 2004. Вип. 6. С. 328-333; *Филипчук М.А.* Структура Пліснеського комплексу в слов'янський та давньоруський час // Вісник Інституту археології Львівського національного університету імені Івана Франка. 2009. Вип. 4. С. 3-15.
12. *Кучера М.П.* Плеснеск... С. 115.
13. Там же. С. 116.
14. *Кучера М.П.* Плеснеск // Археология Украинской ССР. Т. 3. Раннеславянский и древнерусский периоды. К., 1986. С. 323.
15. *Раппопорт П.А.* К вопросу о Плиснеске // Советская археология. 1965. № 4. С. 92.
16. Там же. С. 93.
17. Там же. С. 95.
18. Там же. С. 96.
19. Там же. С. 93-94.
20. *Кучера М.П.* Слов'яно-руські городища VIII-XIII ст. між Саном і Сіверським Дінцем. К., 1999. С. 172.
21. *Грушевський Михайло.* Історія України-Руси. Т. II. К., 1992. С. 611.
22. *Грушевський М.С.* Історія української літератури. Т. II. К., 1993. С. 177.
23. *Брайчевський М. Ю.* Автор «Слова о полку Ігоревім» та культура Київської Русі. К., 2005. С. 217.
24. Там же. С. 218-219.
25. Там же. С. 219.
26. *Щепкина М.В.* Замечания о палеографических особенностях рукописи «Слова о полку Игореве» (К вопросу об исправлении текста памятника) // Труды отдела древней русской литературы. Т. IX. М.; Л., 1953. С. 28.
27. Там же. С. 29.
28. Там же.
29. *Гудзий М.К.* Примітки до оригінального тексту «Слова о полку Ігоревім» // Слово о полку Ігоревім. К., 1955. С. 363.
30. *Бабкин Д.С.* «Слово о полку Игореве» в переводе В.В. Капниста // «Слово о полку Игореве». Сборник исследований и статей. М; Л., 1950. С. 375.
31. *Лонгинов А.В.* «Слово о полку Игореве»: Источники и мифология «Слова». Его научное и воспитательное значения // Записки Одесского общества истории и древностей. Одесса, 1911. Т. 29. С. 113.
32. *Шарлемань Н.В.* Заметки натуралиста к «Слову о полку Игореве» // Труды отдела древней русской литературы. М.; Л., 1951. Т. VIII. С. 112-113.
33. *Рыбаков Б.А.* «Слово о полку Игореве» и его современники. М., 1971. С. 264.
34. *Творогов О.В.* Плиснеск. С. 118.
35. *Мещерский М.О., Бурыкин А.А.* Комментарии к тексту «Слова о полку Игореве» // Слово о полку Игореве: Сборник. Л., 1985. С. 464.
36. *Творогов О.В.* Плиснеск. С. 116-118.
37. *Махновець Леонід.* Примітки // Слово о полку Ігоревім. К., 1983. С. 211.
38. *Махновець Л.Є.* Про автора «Слова о полку Ігоревім». К., 1989. С. 203.

39. *Мирний Панас*. Дума про військо Ігореве // «Слово о плъку Игоревъ» в українських перекладах і переспівах XIX-XX ст. К., 1953. С. 178.
40. *Гаген-Торн Н.І.* Думки з приводу «сна князя Святослава» у «Слові о полку Ігоревім» // Народна творчість та етнографія. 1963. № 4. С. 101, 104.
41. *Гойгел-Сокол М.Т.* Историко-географические аспекты «Слова о полку Игореве». Автореф. дис. канд. ист. наук. Днепропетровск, 1978. С. 17.
42. *Пушик Степан*. Луни. К., 1990. С. 156.
43. Там же. С.173-174.
44. *Пушик Степан*. Дараби пливуть у легенду. К., 1990. С. 164.
45. *Звагельський Віктор*. Луни «Слова» // Прапор. 1990. № 10. С. 165-168.
46. *Махновець Л.Є.* Про автора... С. 222.
47. *Подлипчук Ю.В.* «Слово о полку Игореве»: Научный перевод и комментарий. М., 2004. С. 190.
48. Там же. С. 194.
49. Мабуть, не має сенсу зупинятися на розгляді конструювань А.Л. Нікітіна, талановитого письменника і археолога, відомого своїми епатажно-сенсацийними «відкриттями» у словознавстві. Аналізовану фразу «Слова...» він подає: «воины вскричали перед стенами Плиски», що ніби розповідає «об одной из самых героических схваток воинов Святослава с войсками Иоанна Цимисхия, осадившего Плиску в апреле-мае 972 года» (*Никитин А.Л.* Точка зрения: Документальная повесть. М., 1984. С. 276).
50. *Котков С.И.* Из старых южновеликорусских параллелей к лексике «Слова о полку Игореве» // Труды отдела древней русской литературы. Т. XVII. М.; Л., 1961. С. 67-68.
51. *Стеллецкий В.И.* Комментарий // Слово о полку Игореве: Древнерусский текст и переводы. М., 1981. С. 257.
52. *Нерознак В.П.* Названия древнерусских городов. М., 1983. С. 140; *Мурзаев Э.М.* Словарь народных географических терминов. М., 1984. С. 439; *Масенко Л.* Плесьньськ // Етимологічний словник літописних географічних назв Південної Русі. К., 1985. С. 102.
53. Словарь-справочник «Слова о полку Игореве». Л., 1973. Вып. 4. С. 82-83.
54. Полное собрание русских летописей. Лаврентьевская летопись и Суздальская летопись по Академическому списку. М., 1962. Т. I. Стб. 29, 60; *Нерознак В.П.* Названия древнерусских городов. М., 1983. С. 142-143.
55. *Черных П.Я.* Историческая грамматика русского языка. М., 1952. С. 104.
56. *Нерознак В.П.* Названия... С. 142-143.
57. *Русіна О.Б.* Грамоти Новгород-Сіверському Спасо-Преображенському монастирю (у копіях севського походження) // Український археографічний щорічник. К., 1993. Вип. 2. С. 143, 145.
58. Описи Харківського намісництва кінця XVIII ст. К., 1991. С. 27, 100, 101, 155.
59. Описи Лівобережної України кінця XVIII - початку XIX ст. К., 1997. С. 95, 118, 133, 136, 142, 179.
60. Українська РСР. Адміністративно-територіальний поділ. Том другий. К., 1969. С. 130.

61. *Черепанова Е.А.* Микротопонимия Черниговско-Северского Полесья. Сумы, 1984. С. 223-224.
62. *Звагельський В.Б.* Річка Рось у «Слові о полку Ігоревім» // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. Запоріжжя, 2003. Вип. XVI. С. 10-11.
63. Полное собрание русских летописей. Ипатьевская летопись. Стб. 645-646.
64. *Татищев В.Н.* История Российская. Т. III. М., 1964. С.138.
65. *Звагельський В.Б.* Історична географія Лівобережної України доби середньовіччя (у контексті досліджень «Слова о полку Ігоревім»). Київ-Суми, 2010. С. 214-216.
66. *Чурочкин А.* «Глинская Рождество-Богородицкая пустынь» архимандрита Анатолия (Ключарева) // Путивльський краєзнавчий збірник. Вип. 6. Суми, 2010. С. 186.
67. Книга Большому Чертежу. М.-Л., 1950. С. 106.
68. *Моргунов Ю.Ю.* «Полю ворота» по археологическим данным // «Слово о полку Ігореве» и Путивльщина. Тезисы докладов и сообщений областной историко-краеведческой конференции, посвященной 800-летию «Слова о полку Ігореве». Путивль, 1986. С. 24.

References

1. *Braychevskiy M. Yu.* Proiskhozhdenie avtora «Slova o polku Igoreve» [the ancestry of the author of «The Tale of Igor's Campaign»], «Slovo o polku Igoreve» i Putivl'shchina, 1986, pp. 9-10 [in Russian].
2. «Slovo o polku Igoreve» [«The Tale of Igor's Campaign»]. Entsiklopediya «Slova o polku Igoreve», 1995 [in Russian].
3. Slovar'-spravochnik «Slova o polku Igoreve» [dictionary and handbook of «The Tale of Igor's Campaign»], 1973, No 4, pp. 83-84 [in Russian]; *Tvorogov O.V.* Plisnesk [Plisnesk]. Entsiklopediya «Slova o polku Igoreve», vol. 4, 1995, pp. 116-118 [in Russian].
4. Polnoe sobranie russkikh letopisey. Ipat'evskaya letopis' [The complete Russian chronicles, Hypatian Codex]. 1962, vol. II, column 662 [in Russian].
5. Ibid., column 770 [in Russian].
6. *Pasternak Yaroslav.* Litopisniy gorod Plisnesk i problema varyagiv u Galichini [Annalistic city Plisnesk and the problem of Normans in Galicia]. Naukoviy zbirnik Ukraïns'kogo Vil'nogo universitetu, 1948, No 5, pp. 138-148 [in Ukrainian].
7. *Kuchera M.P.* «Plesnesk» «Slova o polku Igoreve» i drevnerusskiy gorod Plesnesk [«Plisnesk» of «The Tale of Igor's Campaign» and the ancient Russian city Plisnesk]. Kratkie soobshcheniya Instituta arkhologii AN USSR, 1960, No 9, p. 115 [in Russian].
8. Ibid., p. 116 [in Russian].
9. *Voytosvich L.* Kil'ka zauvag do novoi diskusii navkolo «Slova o polku Igorevim» [Some remarks to the new debate around the «The Tale of Igor's Campaign»], Fortetsya, 2009, No 1, pp. 40-56 [in Ukrainian]; *Voytovich L.V.*

Vikingi v Tsentral'no-Vostochnoy Evrope: zagadki Ladogii Plisneska [Vikings in Central and Eastern Europe: riddles of Ladoga and Plisnesk], Vestnik Udmurtskogo universiteta. Istoriya i filologiya, 2012, No 1, pp. 3-12 [in Russian].

10. *Myts'ko I.* Datskoe proiskhozhdenie knyazya Olega [Danish origin of Prince Oleg], Skandinavskie drevnosti, 2010 [in Russian].

11. *Filipchuk M. A.* Ryativni arkeologichni roboti v litopisnomu Plisnes'ku v 2001, 2003 rr. [Saving archaeological work in the annalistic Plisnesk in 2001, 2003], Arkheologichni vidkrittya v Ukraïni 2002-2003 rr., 2004, No 6, pp. 328-333 [in Ukrainian]; *Filipchuk M.A.* Struktura Plisnes'kogo kompleksu v slov'yans'kiy ta davn'orus'kiy chas [Structure of Plisnesk complex in Slavic and Old Russian time]. Visnik Institutu arkeologii L'vivs'kogo natsional'nogo universitetu imeni Ivana Franka, 2009, No 4, pp. 3-15 [in Ukrainian].

12. *Kuchera M.P.* Plesnesk...[Plisnesk...], p. 115 [in Russian].

13. Ibid., p. 116 [in Russian].

14. *Kuchera M.P.* Plesnesk [Plisnesk], Arkheologiya Ukrainskoy SSR, vol. 3, 1986, p. 323 [in Ukrainian].

15. *Rappoport P.A.* K voprosu o Plisneske [Concerning the question of Plisnesk]. Sovetskaya arkeologiya, 1965, No 4, p. 92 [in Russian].

16. Ibid., p. 93 [in Russian].

17. Ibid., p. 95.

18. Ibid., p. 96.

19. Ibid., pp. 93-94.

20. *Kuchera M.P.* Slov'yano-rus'ki gorodishcha VIII-XIII st. mizh Sanom i Sivers'kim Dintsem [Slavo-Ruthenian settlements of VIII-XIII centuries between San and Seversky Donets], 1999, p. 172 [in Ukrainian].

21. *Grushevs'kiy Mikhaylo.* Istoriya Ukraïni-Rusi [The history of Ukraine-Rus], vol. II. 1992, p. 611 [in Ukrainian].

22. *Grushevs'kiy M.S.* Istoriya ukrains'koï literaturi [The history of Ukrainian literature], vol. 2, 1993, p. 177 [in Ukrainian].

23. *Braychevs'kiy M. Yu.* Avtor «Slova o polku Igorevim» ta kul'tura Kiivs'koi Rusi [Author of «The Tale of Igor's Campaign» and the culture of Kievan Rus], 2005, p. 217 [in Ukrainian].

24. Ibid., pp. 218-219.

25. Ibid., p. 219.

26. *Shchepkina M.V.* Zamechaniya o paleograficheskikh osobennostyakh rukopisi «Slova o polku Igoreve» (K voprosu ob ispravlenii teksta pamyatnika) [Remarks about palaeographic features of the manuscript of «The Tale of Igor's Campaign» (On the question of rectification of the monument)], Trudy otdela drevney russkoy literatury, vol. 9, 1953, p. 28 [in Russian].

27. Ibid., p. 29.

28. Ibid.

29. *Gudziy M.K.* Primitki do original'nogo tekstu «Slova o polku Igorevim» [Notes to the original text of «The Tale of Igor's Campaign», Slovo o polku Igorevim, 1955, p. 363 [in Ukrainian].

30. *Babkin D.S.* «Slovo o polku Igoreve» v perevode V.V. Kapnisty [«The Tale of Igor's Campaign» in translation of V. Kapnisty]. «Slovo o polku Igoreve», 1950, p. 375 [in Russian].

31. *Longinov A.V.* «Slovo o polku Igoreve»: Istochniki i mifologiya «Slova». Ego nauchnoe i vospitatel'noe znacheniya [«The Tale of Igor's Campaign»: Sources and mythology of «The Tale», Its scientific and educational value]. *Zapiski Odesskogo obshchestva istorii i drevnostey*, 1911, vl. 29, p. 113 [in Russian].

32. *Sharleman' N.V.* Zametki naturalista k «Slovu o polku Igoreve» [Notes of the natural historian to «The Tale of Igor's Campaign»]. *Trudy otdela drevney russkoy literatury*, 1951, vol. 8, pp. 112-113 [in Russian].

33. *Rybakov B.A.* «Slovo o polku Igoreve» i ego sovremenniki [«The Tale of Igor's Campaign» and its contemporaries], 1971, p. 264 [in Russian].

34. *Tvorogov O.V.* Plisnesk [Plisnesk], p. 118 [in Russian].

35. *Meshcherskiy M.O., Burykin A.A.* Kommentarii k tekstu «Slova o polku Igoreve» [Comments to the text of «The Tale of Igor's Campaign»], *Slovo o polku Igoreve*, 1985, p. 464 [in Russian].

36. *Tvorogov O.V.* Plisnesk [Plisnesk], pp. 116-118 [in Russian].

37. *Makhnovets' Leonid.* Primitki [Notes]. *Slovo o polku Igorevim*, 1983, p. 211 [in Russian].

38. *Makhnovets' L.E.* Pro avtora «Slova o polku Igorevim» [About the author of «The Tale of Igor's Campaign»], 1953, p. 178 [in Ukrainian].

39. *Mirnyy Panas.* Duma pro viys'ko Igoreve [The ballad of the Igor's campaign], «Slovo o plku Igoreve» v ukrains'kikh perekladakh i perespivakh XIX-XX st. 1953, p. 178 [in Ukrainian].

40. *Gagen-Torn N.I.* Dumki z privodu «sna knyazya Svyatoslava» u «Slovi o polku Igorevim» [Thoughts on the «dream of prince Svyatoslav» in «The Tale of Igor's Campaign»], *Narodna tvorchist' ta etnografiya*, 1963, No 4, pp. 101, 104 [in Ukrainian].

41. *Goygel-Sokol M.T.* Istoriko-geograficheskie aspekty «Slova o polku Igoreve» [Historical and geographical aspects of the «The Tale of Igor's Campaign»], 1987, p. 17 [in Russian].

42. *Pushik Stepan.* Luny [Echoes], 1990, p. 156 [in Ukrainian].

43. *Ibid.*, pp. 173-174.

44. *Pushik Stepan.* Darabi plivut' u legendu [Darabi float into the legend]. 1990, p. 164 [in Ukrainian].

45. *Zvangel's'kiy Viktor.* Luny «Slova» [Echoes of «The Tale»]. *Prapor*, 1990. No 10, p. 165-168 [in Ukrainian].

46. *Makhnovets' L.E.* Pro avtora... [About the author], p. 222 [in Ukrainian].

47. *Podlipchuk Yu.V.* «Slovo o polku Igoreve»: Nauchnyy perevod i kommentarii [«The Tale of Igor's Campaign»: Scientific translation and commentary], 2004, p. 190 [in Russian].

48. *Ibid.*, p. 194.

49. It, probably, does not make sense to stay on studying the constructions of A.L. Nikitin, the talented writer and archaeologist, known for his wildly sensational «discoveries» in Linguistics. He presents the analyzed phrase of «The Tale...» «the soldiers cried out before the walls of Pliska» as if telling «about one of the most heroic battles of the soldiers of Sviatoslav with the troops of John Tzimiskes, who besieged Pliska in April-May 972» (Nikitin A.L.

Tochka zreniya: Dokumental'naya povest' [Viewpoint: Documentary story]. Moscow, 1984, p. 276 [in Russian].

50. *Kotkov S.I.* Iz starykh yuzhnovelikorusskikh paralleley k leksike «Slova o polku Igoreve» [From old South-Russian parallels to lexis of «The Tale of Igor's Campaign»], trudy otdela drevney russkoy literatury, vol. 17, 1961, pp. 67-68 [in Russian].

51. *Stellets'kiy V.I.* Kommentariy [Comment, Slovo o polku Igoreve, 1981, p. 257 [in Russian].

52. *Neroznak V.P.* Nazvaniya drevnerusskikh gorodov [Names of the ancient Russian cities], 1984, p. 140 [in Russian]; *Murzaev E.M.* Slovar' narodnykh geograficheskikh terminov [Dictionary of folk geographical terms], 1984, p. 439 [in Russian]; *Masenko L.* Ples'n'sk [Plesnesk]. Etimologichniy slovník litopisnikh geografichnikh nazv Pivdennoi Rusi, 1985, p. 102 [in Ukrainian].

53. Slovar'-spravochnik «Slova o polku Igoreve» [Glossary of «The Tale of Igor's Campaign»], 1973, No 4, pp. 82-83 [in Russian].

54. Polnoe sobranie russkikh letopisey. Lavrent'evskaya letopis' i Suzdal'skaya letopis' po Akademicheskomu spisku [The Complete Collection of Russian Chronicles. Laurentian Chronicle and Suzdal Chronicle on academic list], 1962, vol. 1, columns 29, 60 [in Russian]; *Neroznak V.P.* Nazvaniya drevnerusskikh gorodov [Names of the ancient Russian cities], 1983, pp. 142-143 [in Russian].

55. *Chernykh P.Ya.* Istoricheskaya grammatika russkogo yazyka [The historical grammar of Russian language], 1952, p. 104 [in Russian].

56. *Neroznak V.P.* Nazvaniya drevnerusskikh gorodov [Names of the ancient Russian cities], 1984, pp. 142-143 [in Russian].

57. *Rusina O.B.* Gramoty Novgorod-Sivers'komu Spaso-Preobrazhens'komu monastiryu (u kopiyakh sev'skogo pokhodzhennya) [Charts to Novgorod-Seversky Holy-Transfiguration Monastery (in copies of Sevsky origin)]. Ukrains'kiy arkhografichniy shchorichnik, 1993, No 2, pp. 143, 145 [in Ukrainian].

58. Opisi Kharkivs'kogo namisnitstva kintsya XVIII st. [Descriptions of Kharkiv viceroyalty at end of XVIII century], 1991, pp. 27, 100, 101, 105 [in Ukrainian].

59. Opisi Livoberezhnoi Ukraïni kintsya XVIII - pochatku XIX st. [Descriptions of the Left-Bank Ukraine at late XVIII - early XIX centuries], 1997, pp. 95, 118, 133, 136, 142, 179 [in Ukrainian].

60. Ukraïns'ka RSR. Administrativno-teritorial'niy podil [Ukrainian SSR. administrative-territorial division], vol. 2, 1969, p. 130 [in Ukrainian].

61. *Cherepanova E.A.* Mikrotoponimiya Chernigovsko-Severskogo Poles'ya [Microtoponymy of Chernigov-Seversky Polesia], 1984, pp. 223-224 [in Russian].

62. *Zvagel's'kiy V.B.* Richka Ros' u «Slovi o polku Igorevim» [Ros River in the «The Tale of Igor's Campaign»], Naukovi pratsi istorichnogo fakul'tetu Zaporiz'kogo derzhavnogo universitetu, 2003, No 16, pp. 10-11 [in Ukrainian].

63. Polnoe sobranie russkikh letopisey. Ipat'evskaya letopis' [The complete Collection of Russian Chronicles. Ipatiev Chronicle], columns 645-646 [in Russian].

64. *Tatishchev V.N.* Istoriya Rossiyskaya [Russian History], vol. 3. 1964, p. 138 [in Russian].

65. *Zvangel's'kiy V.B.* Istorichna geografiya Livoberezhnoï Ukraïni dobi seredn'ovichchya (u konteksti doslidzhen' «Slova o polku Igorevim») [Historical Geography of the Left-bank Ukraine in Middle Ages (in the context of research of «The Tale of Igor's Campaign»)], pp. 214-216 [in Ukrainian].

66. *Churochkin A.* «Glinskaya Rozhdestvo-Bogoroditskaya pustyn» arkhimandrita Anatoliya (Klyuchareva) [«The Glinsk Hermitage» of Archimandrite Anatoliy (Klyucharev)], Putivl's'kiy kraeznavchiy zbirnik, No 6, 2010, p. 186 [in Russian].

67. *Kniga Bol'shomu Chertezhu* [Book to Big Drawing], 1950, p. 106 [in Russian].

68. *Morgunov Yu.Yu.* «Polyu vorota» po arkheologicheskim dannym [«To the Field Gates» on archaeological data], «Slovo o polku Igoreve» i Putivl'shchina, 1986, p. 24 [in Russian].

Звагельский Виктор Борисович – кандидат филологических наук, профессор РАН, доцент, заведующий Научно-исследовательским центром исторического краеведения Сумского государственного университета. старший научный сотрудник (специальность «История Украины»).

e-mail: starovina@bigmir.net

Zvangel'skiy Viktor – Candidate of Philological Sciences, Professor of Russian Academy of Natural History, Associate professor, Head of Regional Studies History Research Center of Sumy State University, Senior Scientist in the specialty «History of Ukraine».

e-mail: starovina@bigmir.net